

JOANNA WIŚNIEWSKA¹

RECENZJA KSIĄŻKI WŁODZIMIERZA REMBISZA „MIKROEKONOMICZNE PODSTAWY WZROSTU DOCHODÓW PRODUCENTÓW ROLNYCH”²

W recenzowanej pracy podjęto niezmiernie istotną problematykę dochodów rolniczych w gospodarce rynkowej. Najbardziej aktualne wyniki krajowych badań z zakresu omawianej tematyki stanowi kilka pozycji literaturowych o empiryczno-deskryptywnym charakterze [Idczak 2001, Zegar 2004, 2008, Leszczyńska 2007]. Prezentowaną książkę wyróżnia wśród znanych polskiemu czytelnikowi pozycji podejście teoretyczne do analizy warunków wzrostu dochodowości gospodarstw rolnych. W związku z tym stanowi ona istotny autorski wkład w teorię wzrostu dochodów rolniczych.

Celem omawianej pracy jest wskazanie podstawowych czynników i zależności, które mają wpływ na dochód producentów rolnych. Książka składa się z czterech rozdziałów oraz wstępu. Pierwszy rozdział pracy stanowi wprowadzenie do mikroekonomicznej analizy dochodów w rolnictwie. Zostały w nim przedstawione popytowe ograniczenia wpływające na możliwości wzrostu dochodów producentów rolnych. Autor dowodzi, że w warunkach równowagi rynkowej producenci rolni nie mogą liczyć na wzrost dochodów ani przez podnoszenie cen sprzedaży, ani przez wzrost produkcji. Bariera popytu dotyczy zarówno konsumentów dóbr finalnych, jak i producentów surowca rolniczego. Dalej omawia wpływ wsparcia cenowego i bezpośredniego na dochody i efektywność producentów rolnych.

W drugim rozdziale rozważane są czynniki technologiczne i ich wpływ na wzrost dochodów producentów rolnych w warunkach równowagi producenta i ograniczeń popytowych. Autor prowadzi analizę zmian cen produktów

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (e-mail: wisniew@up.poznan.pl).

² W. Rembisz, 2007: *Mikroekonomiczne podstawy wzrostu dochodów producentów rolnych*. Vizja Press & IT, Warszawa, s. 186.

rolniczych i udziału wydatków na produkty rolnicze w wydatkach konsumenta. Opisuje proces optymalizacji nakładów czynników produkcji i podziału ich wynagrodzenia. Wprowadza pojęcie kapitału ludzkiego i śledzi jego znaczenie dla wynagrodzenia czynnika pracy. Analizuje popyt i podaż na czynniki wytwórcze oraz sposób kształtowania się ich cen. Bada, czy udział żywności w wydatkach konsumentów i ceny dóbr rolno-żywnościowych mają znaczenie dla wynagrodzenia czynników zaangażowanych do ich wytworzenia. Na podstawie analizy roli oszczędności i inwestycji w podnoszeniu wydajności pracy buduje długookresowe modele wzrostu, przechodząc na końcu do analizy wzrostu dochodów producentów rolnych w warunkach zmienności czynników wytwórczych.

W trzecim rozdziale autor rozpatruje czynniki zmian dochodów producentów rolnych w warunkach równowagi konkurencyjnej. Przyjmuje założenia, dotyczące warunków rynkowych – konkurencji doskonałej. Poszukuje i analizuje czynniki endogenne, uznając za takie wszystkie zależne od działań producenta, oraz egzogenne, określone jako niezależne od jego decyzji. Identyfikuje przyczyny wpływające na wynagrodzenie czynnika pracy. Wskazuje na efektywność produkcji, jako uwarunkowanie wewnętrzne, oraz na opłacalność produkcji, uwarunkowanej zewnętrznymi cenami i ich relacjami. Bada zależność między elastycznością popytu na produkty rolne a wysokością przychodów producentów rolnych. Podejmuje kwestię źródła wzrostu przychodów producentów rolnych i ich wpływu na dobrobyt konsumentów. Analizuje zależności między tempem wzrostu przychodów i kosztów wytwarzania oraz skutki dla producentów rolnych, konsumentów i podatników, wynikające z przyjęcia formuły kosztowej, jako podstawy stanowienia cen rolnych.

W czwartym i zarazem ostatnim rozdziale autor analizuje mikroekonomiczne podstawy zarządzania ryzykiem, jako sposób ochrony dochodów rolniczych. Opisuje źródła ryzyka rynkowego przedsiębiorcy rolnego sprzedającego i kupującego dobra i usługi na rynku. Omawia zjawisko niepewności przychodów oraz sposób zachowania producenta w warunkach ryzyka cenowego. Śledzi sposób kalkulowania oczekiwanej ceny sprzedaży oraz wrażliwość dochodów producentów rolnych na zmiany cen skupu. Przedstawia mechanizm ubezpieczenia ryzyka cenowego i strategię na rynku terminowym.

W recenzowanej pracy zostały postawione tezy dotyczące warunków wzrostu dochodów producentów rolnych w gospodarce rynkowej. Punkt wyjścia rozważań stanowi brak możliwości wpływu producenta na cenę dóbr rolno-żywnościowych, od których zależy jego dochód. Przyjęto klasyczne kryterium wzrostu na drodze redukcji czynnika pracy, zwiększenia wydajności pracy oraz ilości kapitału. Autor stawia główną tezę pracy, iż jedyną drogą wzrostu dochodów producentów rolnych jest poprawa efektywności wytwarzania, w tym przede wszystkim poprawa wydajności pracy w warunkach ograniczonych możliwości wzrostu wolumenu produkcji globalnej [s. 11]. Interpretuje kolejno tezy o:

- konieczności zmniejszenia zatrudnienia w skali całego rolnictwa,
- potrzebie wzrostu produkcji i udziału w rynku rolnym pojedynczego producenta rolnego poprzez koncentrację produkcji,
- wzroście znaczenia kapitału ludzkiego jako czynnika rozwoju i wzrostu efektywności producenta rolnego (profesjonalizacji i specjalizacji zawodu rolnika),
- potrzebie zarządzania ryzykiem cenowym w celu stabilizacji i poprawy sytuacji dochodowej producentów rolnych,
- braku przymusu poprawy wydajności pracy, jako źródła wzrostu wynagrodzenia czynnika pracy w warunkach instytucjonalnego wsparcia dochodów, oraz stratach podatnika i konsumenta, wynikających z podtrzymywania cen rolnych,
- zależności dochodu rolniczego od ceny produktów rolniczych i stosowanych technologii (a nie na odwrót, co oznacza powrót do kosztowej formuły stanowienia ceny),
- możliwości wzrostu dochodów z tytułu przyrostu cen jedynie na drodze zwiększania wartości użytkowej produktów rolno-żywnościowych,
- potrzebie wewnętrznej akumulacji oszczędności i inwestycji w gospodarstwie rolnym, kształtujących wzrost wydajności pracy jako podstawy wzrostu dochodów,
- wzroście ceny czynnika pracy w gospodarstwach rolnych indukowanym przez zwiększanie dochodów w pozostałych działach gospodarki narodowej i zasadę parytetu dochodowego.

Autor książki podjął się interpretacji wielu ważnych tez, dotyczących dochodowości gospodarstw rolnych na gruncie zaawansowanego i nowoczesnego rozumowania mikroekonomicznego. Przyjęty cel pracy ma szczególnie sens i znaczenie w okresie przemian gospodarczych i poszukiwania rozwiązań w transformacji polskiego rolnictwa. Tezy zawarte w pracy są w większości zgodne z innymi koncepcjami i badaniami traktującymi o kształtowaniu się dochodów rolniczych, m.in. analizującymi źródła dochodów, przyczyny ich zróżnicowania, relatywnego spadku czy też znaczenia dla rozwoju rolnictwa i gospodarki narodowej. Wiele spośród postawionych tez ma charakter nowatorski i otwierający nowe obszary poszukiwań. Są to głównie tezy dotyczące mikroekonomicznych czynników wzrostu dochodów gospodarstw rolnych w warunkach konkurencji doskonałej i zmienności cen, na którą producenci rolni nie mają wpływu.

Autor zrealizował postawiony w pracy cel. Dokonał gruntownej analizy mikroekonomicznych podstaw wzrostu dochodów producentów rolnych, począwszy od analizy popytu konsumenta, popytu produkcyjnego przetwórców, rynku produktów rolno-żywnościowych, interwencjonizmu rynkowego, producenta w warunkach równowagi i konkurencji doskonałej, produktywności i wynagrodzenia czynników wytwórczych, podaży i popytu na czynniki wytwórcze, a skończywszy na podstawach ryzyka cenowego. Meritum poszczególnych części pracy jest uzasadnione celem, jaki założył autor. Struktura książki jest spójna i logiczna, rozdziały objętościowo odpowiednie.

Szkoda, że treść książki nie została podsumowana choćby krótkimi wnioskami z przeprowadzonego rozumowania oraz wskazaniem co do kierunków dalszych badań.

Na początku pracy nie sprecyzowano pojęcia producenta rolnego i dochodów. W jednym z przypisów w ostatnim rozdziale pojawia się informacja o poszerzeniu zakresu stosowanej w pracy kategorii producenta rolnego o przedsiębiorstwa skupu i przechowalnictwa oraz przetwórców surowców rolniczych na potrzeby dalszych rozważań problemu ryzyka rynkowego [s. 138]. W literaturze przedmiotu brakuje powszechnie przyjętej i uporządkowanej terminologii, w tym zakresie występuje duże zróżnicowanie: gospodarstwo rolne, gospodarstwo chłopskie, domowe gospodarstwo rolne, rodzinne gospodarstwo rolne, gospodarstwo domowe użytkujące gospodarstwo rolne, indywidualne gospodarstwo rolne. W sytuacji występowania zróżnicowanego nazewnictwa i braku jednolitej definicji producenta rolnego brak określenia poddanego analizie podmiotu gospodarczego może stanowić wątpliwość dla czytelnika mniej zaznajomionego z problematyką rolną.

We wstępie autor zaznacza, że wnioskowanie mogłoby równie dobrze dotyczyć innych producentów, by nie tracąc ogólności, wyodrębnia bardziej charakterystyczne związki i zależności odnoszące się do kategorii producentów rolnych [s. 5]. Między innymi określa ważną dla rozważań kwestię wynagrodzenia czynnika pracy w gospodarstwie rolnym, kształtowaną endogenicznie, jako wielkość resztowa [s. 106]. Nie analizuje jednak kwestii występowania długofalowej tendencji utrzymywania dochodu realnego na poziomie minimalnej egzystencji czy też możliwości uzupełniania dochodu i znaczenia samozaopatrzenia w gospodarstwach rolnych. Doprecyzowanie stosowanego w podjętych badaniach pojęcia dochodu wpłynęłoby korzystnie na pogłębienie zakresu teoretycznej analizy uwzględniającej w większym stopniu specyfikę dochodu gospodarstwa rolnego. Dlatego na wstępie warto byłoby precyzyjniej scharakteryzować podmiot i przedmiot przeprowadzonego rozumowania.

W związku z powyższym zakres podjętych zagadnień nie wyczerpuje całkowicie podstaw wzrostu dochodów gospodarstw rolnych. Zabrakło kilku znaczących dla gospodarstw rolnych kryteriów wzrostu dochodów rolniczych. Po pierwsze nie podjęto wyodrębnionej analizy ekonomicznego znaczenia czynnika ziemi i związanych z nią agrarnych warunków gospodarowania, a szczególnie ważnych dla gospodarstwa rolnego kategorii popytu i podaży ziemi rolniczej. Po drugie w dokonanej analizie czynników wytwórczych nie zinterpretowano prawa malejącej krańcowej produktywności nakładów, w tym znaczenia renty gruntowej i renty ekonomicznej z pozostałych nakładów produkcyjnych dla rolnika, jako właściciela środków produkcji i wytwórcy. Czynniki ważne zwłaszcza w warunkach konkurencji doskonałej, gdzie producent rolny nie ma wpływu na wysokość ceny rynkowej sprzedawanych produktów i wykorzystywanych do ich wytworzenia zasobów produkcyjnych. Obie kategorie, tzn. produktywność poszczególnych arealów ziemi w sensie fizycznym oraz krańcowy utarg z produktów ziemi,

wpływają na zróżnicowanie cen ziemi oraz stawek renty gruntowej, a tym samym dochodów gospodarstw rolnych.

W analizie przyjęto ogólne założenie stałych efektów skali produkcji i zerowych zysków w długim okresie. W rozważaniach dotyczących koncentracji produkcji i zmian strukturalnych w rolnictwie założony warunek *constans* ogranicza rozpoznanie istotnych barier i źródeł wzrostu dochodów rolniczych w długim okresie. Uniemożliwia szersze wnioskowanie na temat genezy akumulacji, inwestycji i postępu technologicznego w gospodarstwie rolnym. Z kolei w analizie mikroekonomicznych podstaw ryzyka cenowego uznano, że jedynym ryzykiem, jakie dotyczy producenta rolnego, jest ryzyko cenowe. Warto uzupełnić rozważania dotyczące ryzyka gospodarczego, jakie ponosi producent rolny, o inne istotne kategorie, które nie występują w pozarolniczych sektorach. Jest to ryzyko związane z biologiczną naturą prowadzonej działalności gospodarczej i instytucjonalne, uzależnione od zmienności powszechnych na rynku produktów rolno-żywnościowych działań interwencyjnych.

W pracy zbudowano autorski model analityczny, objaśniający podstawowe związki i zależności, które mają wpływ na zmiany dochodów producentów rolnych. Model ma charakter teoretyczno-poznawczy. Rozumowanie jest prowadzone na podstawie przyjmowanych założeń, które są dowodzone lub przywoływane z literatury. Procesy, uwarunkowania i zależności ekonomiczne wyjaśniane i dowodzone są za pomocą wyprowadzonych wzorów i formuł analitycznych. Autor oparł ogólny model na zasadach czystej logiki i podejścia abstrakcyjnego. Wykorzystał najnowsze teorie i osiągnięcia światowej mikroekonomii. Przedstawiony model stanowi nowoczesne ujęcie, w znacznym stopniu uzupełniające i poszerzające tradycyjną analizę w ekonomice rolnictwa. Służy potwierdzeniu uniwersalizmu postawionych w pracy tez, dotyczących źródeł wzrostu dochodów gospodarstw rolnych.

Autor zaznacza we wstępie, iż rozważania prowadzone są w nurcie ekonomii pozytywnej, której celem jest obiektywna analiza czynników i zależności kształtujących dochody producentów rolnych. Autor nie uniknął formułowania postulatów i ocen, szczególnie dotyczących polityki ekonomicznej [ss. 30, 95, 126, 141, 150]. Rozważania mikroekonomiczne przeplatają się z makroekonomicznymi. Percepcję modelu utrudniają nieco niedociągnięcia, polegające na braku lub błędnym objaśnieniu zmiennych w niektórych wzorach i formułach [ss. 14, 16, 35, 40, 65, 75, 110, 113].

Strona edytorska książki jest dość nieprzychylna czytelnikowi. Opuszczono w spisie literatury wiele pozycji wydawniczych, na które autor powołuje się w treści [ss. 22, 27, 35, 48, 78, 82, 116, 118, 148]. Poza tym w spisie literatury nie zawsze zachowano porządek alfabetyczny. Edycję znamionują liczne literówki [ss. 9, 10, 29, 34, 46, 110, 119, 120, 122, 128, 137, 151, 170, 174]. Skromna oprawa graficzna oraz wymienione niedociągnięcia wydawnicze utrudniają odbiór książki przez mniej wprawnego czytelnika, nie umniejszając jednakże jej zawartości merytorycznej.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż do rąk polskiego czytelnika trafiła po raz pierwszy książka, w której sformułowano całościowy model wykorzy-

stępują narzędzia mikroekonomicznej analizy zachowania producenta, dotycząca dyskusyjnego i niezmiernie aktualnego problemu wzrostu dochodów rolniczych. Recenzowana praca stanowi miły krok w badaniach z zakresu teorii i ekonomiki rolnictwa. Ze względu na dużą wartość poznawczą oraz walory naukowe książka jest rekomendowana teoretykom ekonomii i ekonomistom rolnym.

BIBLIOGRAFIA

- Idczak J., 2001: *Dochody rolnicze a polityka rozwoju regionalnego Unii Europejskiej*. WWSB, Poznań.
- Leszczyńska M., 2007: *Zróżnicowanie dochodów ludności rolniczej i ich uwarunkowania*. WURZ, Rzeszów.
- Zegar J.S., 2004: *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (u progu integracji europejskiej)*. IERiGŻ, Warszawa.
- Zegar J.S., 2008: *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*. IERiGŻ, Warszawa.